

## Un recorregut –no gaire llarg– pel camp de l’onomàstica

RAMON AMIGÓ *Centre de Lectura de Reus*

RESUM: Els estudis d’onomàstica necessiten un bon coneixement del territori. Els noms s’han de recollir amb l’ajut d’un nadiu (pastor o pagès) que tingui bona memòria i que no estigui intel·lectualitzat. És convenient de llegir documents fiscals antics, sobretot capbreus, i padrons d’habitants. Cal recollir exemples de deformacions de noms produïdes per l’ús popular i falses etimologies. És aconsellable de no intentar propostes etimològiques.

PARAULES CLAU: Territori, onomàstica, etimologies, deformacions de noms.

ABSTRACT: The study of place names requires a perfect knowledge of the territory, which is to be surveyed with the assistance of a native endowed with a good memory, but not too educated. It is advisable to search old fiscal documents, especially *capbreus* (a kind of manor rolls) and censuses. Beware of instances of name deformation through popular use and false etymologies. Etymological suggestions are best avoided.

KEYWORDS: Territory, place-names, etymologies, name deformations.

No he d’amagar la satisfacció que em produeix que Jordi Agràs m’hagi convidat a pronunciar el parlament d’obertura d’aquest nou curs d’activitats acadèmiques. I de seguida he d’afegir que li agraeixo la distinció. I també he de confessar immediatament que, per a mi, ha arribat un moment en què el meu pensament gira, es pot dir que estrictament, comandat per un eix monotemàtic, i això pot fer témer que el discurs que seguirà no serà ornamentat amb gaires atractius. El títol ja anuncia que parlaré d’onomàstica, una disciplina que comporta un exercici lingüístic permanent. És cert que voreja dos territoris que semblen veïns, com són la geografia i la història, sobretot quan la investigació s’endinsa –com en el meu cas– a escorcollar els noms que hi havia hagut i que han estat substituïts per uns altres o que, senzillament, han desaparegut, perquè s’han deixat d’utilitzar.

NOTA. Versió escrita de la conferència inaugural del curs acadèmic 2010-2011 del Centre de Lectura de Reus, pronunciada a la seu de l’entitat el 22 d’octubre de 2010.

La dedicació al recull d’onomàstica d’un sector de territori exigeix una familiaritat amb el terreny que es vol analitzar, i això demana de transitar-hi a fi d’obtenir-ne un coneixement directe i precís. És el que deia de la geografia. S’ha de tenir una idea tan clara com es pugui de la part física, de com són els plans i els desnivells, els cingles, les coves, si n’hi ha, els barrancs, la vegetació, les aigües. I també de la part humana: les vies de comunicació, els masos, els conreus.

El coneixement de la història no és tan necessari, tot i que es pot trobar algun nom que en constitueixi un fragment i que resulti útil per als historiadors locals. És el cas dels portals de la població, per exemple, o de les creus, vives en la toponímia encara que sovint desaparegudes, com la **creu de Ferro**, que marcava el punt de contacte de l’antic terme de Reus amb l’antic terme rural conegut per Territori de Tarragona. O com la **riera del Petroli**, de Reus mateix, que és –o era, perquè ja no se’n deu parlar– un recordatori de la presència d’una indústria dedicada a aquest material, quan se’l va començar a utilitzar.

El recorregut pel territori, que hem vist que era essencial, s’ha de fer en companyia d’algú que en conegui les denominacions a la menuda. Ha de ser gent del mateix poble en el qual s’actua. Si pot ser un pastor del mateix poble, que ara ja és difícil de trobar. Acostumen a ser bons coneixedors dels noms del territori. I sinó, quan no hi ha pastor, cal recórrer als pagesos, que siguin una mica grans, de cinquanta per amunt. Aquestes enquestes reflecteixen els noms que s’utilitzen actualment a la zona rural. I la mateixa cosa s’ha de fer a la zona urbana, en la qual altres informadors poden col·laborar.

Les característiques físiques del territori generen topònims, i cal veure quines paraules genèriques s’utilitzen en cada lloc per a designar certs accidents. Per exemple: del Francolí, o potser del Gaià, cap a ponent es parla de **barrancs**; però d’aquells punts cap a llevant es parla de **torrents**. Per a establir una frontera precisa, caldria un estudi molt entretingut, com el que va iniciar sobre torrent-barranc l’enyorat Dr. Enric Moreu-Rey, en un article publicat al *Butlletí Interior de la Societat d’Onomàstica*, l’any 1982. Si en aquest sector d’ací es troba algun torrent, és un fòssil, una manera de dir que ha resistit els canvis. És el cas del **Mal Torrent**, de la Riba. I del **Torrent Dellà**, de Porrera. O el **Torrentill** d’Arbolí, que contrasta amb el **Barranquill** de Porrera. El pas de torrent a barranc sembla modern, potser del segle XVII. Per això els papers antics aporten molts torrents, com els reusencs **de na Galzina** de 1380 (ara barranc de Pedret), el **de Bellissens** de 1419 (ara riera del Molinet), el **dels Mosquets** de 1483 (potser la riera de l’Abeurada), el torrent **del Roquís** de 1390 (ara barranc del Roquís) i el **torrent de la Vila** documentat entre 1320 i 1510 (ara rambla de Miró, un nom desfigurat recentment cap a riera de Miró). A l’Albi, el **torrent del Molí** de l’any 1301 ha passat a dir-se el riu de Set. A Siurana, el **torrent de la Font del Grau Tallat**, de 1530, ara és el racó del Carletes. I podria aportar més exemples; però, m’aturo per no fer-me pesat.

Amb l'enquesta oral, s'adquireix la fesomia onomàstica d'aquest moment. Però no n'hi ha prou. Cal veure què passava abans, tenint en compte que l'onomàstica és un cos viu i, com a tal, evoluciona. S'ha de recórrer, doncs, a la documentació manuscrita. La lletra impresa, tret d'escasses excepcions, s'ha de mirar amb desconfiança. Veure manuscrits és fàcil quan els arxius locals són ben proveïts, i no es troba dificultat per a accedir als lligalls, com passa a la nostra ciutat. Però no sempre la cosa és tan planera. Quan vaig recollir els noms de Vilallonga de Ter i de Tregurà, un sol terme municipal però dos termes parroquials, després de fet el treball de camp, em vaig adonar que havia vist poca documentació. Vaig haver de descobrir qui eren els senyors d'aquells llocs i, finalment, pels **papers de Tregurà** vaig fer cap a Sant Joan de les Abadesses i, pels **papers de Vilallonga**, a Llívia i Puigcerdà. Qui m'havia de dir que el treball es completaria bé quan se'm facilités l'accés en aquells arxius senyorials. Això em va permetre d'incorporar-hi noms que ningú no m'havia dit, i de datar l'antiguitat de paraules que ja coneixia, i de veure'n l'evolució ortogràfica. I fins i tot de descobrir que **les Geleres** de darrere el serrat del Cros, on la gent deia que la neu no s'aguantava gaire, no era sinó una evolució de **les Argeleres** d'un document de 1660, que indicava presència d'argela/argila, i no pas de gel.

Hi ha altres exemples d'aquesta preocupació pels documents. El meu amic Eugeni Perea, quan es va encarar amb el recull de la Morera de Montsant, va haver d'anar a Madrid per poder consultar papers d'Escaladei. Jo mateix vaig haver d'anar a Sevilla per llegir documents de Prades custodiats a l'arxiu dels Medinaceli. Actualment, la modernització dels sistemes reproductius de paper escrit m'ha evitat de desplaçar-me a l'Archivo Histórico Nacional, concentrat a Madrid, per veure documents també d'Escaladei relacionats amb Porrera. Són uns documents que van ser segrestats per l'Estat central al moment de l'exclaustració monàstica. Sort n'hi va haver, llavors, que algú es preocupés d'evitar-ne la destrucció; però ara ja seria hora de recuperar-los, de la mateixa manera que es volen recuperar els segrestats a Salamanca.

Quan es tracta de poblacions que havien tingut per senyor l'església tarraconense, només cal anar a l'Arxiu Històric Arxidiocesà, on es pot trobar abundància de materials, moltes vegades tan antics com del segle XIII, i de tots els segles fins al XIX.

Hi ha noms antics que resulten estranys fins al punt que en algun moment el poble, la veu sàvia popular, els ha fet evolucionar perquè resultessin més a l'abast de la comprensió. Encara no ho he dit, i ara va bé de dir-ho. La gent necessita que els noms tinguin un sentit o altre i, si no en tenen cap, la gent se l'inventa i crea un nom nou. Acabem de veure **les Argeleres** passades amb consens popular a **les Geleres**. Ja notaven que la neu no s'hi aguantava gaire, però Argeleres no volia dir res per a ells i Geleres s'entenia molt bé.

Podríem afegir un munt d'exemples, i ara en parlaré d'uns quants. Començaré per la versió **Aiguader** en substitució d'**Aguader**, dos noms que no volen dir el

mateix, encara que la pronúncia de l’un sigui semblant a la de l’altre. Ortogràficament, només es diferencien per la presència d’una *i* que forma part del diftong *ai* en un dels casos. El significat és radicalment diferent: Aguader, sense el diftong *ai*, és un derivat del llatí *equa*, que ha experimentat canvi de la lletra inicial, passada de *e* a *a*: Eguader > Aguader, que vol dir «la persona que guarda les egües», «el qui mena l’eguada», o ramat de cavalls. No faria estrany que s’hagués optat per escriure Eguader, respectant la *e* inicial de la paraula d’origen. En canvi, Aiguader és un derivat d’aigua, i indica la persona que només beu aigua i s’absté de tota altra beguda, o bé la persona encarregada de proveir d’aigua certs obrers que treballen allunyats d’una font, o bé encarregada de distribuir o vigilar l’aigua de les fonts o els recs.

Algú havia afirmat que els Aguader procedeixen de Vilabella. És cert que a Vilabella el cognom Aguader és abundant, i no negaré que alguns xicots de Vilabella hagin tingut fills en altres localitats on hi ha gent que es diu Aguader, i potser sí que procedeixen d’allí. Però, ens podem preguntar si els Aguader del segle XV i XVI de Constantí venien de Vilabella, o si va passar a la inversa, que a Vilabella hi van fer cap des de Constantí.

He vist papers d’aquelles èpoques, corresponents a Constantí, en els quals apareix Agoder a les acaballes del segle XV, i Agader a mitjan segle XVI. Que els escrivans reduïssin a *go* i a *ga* el diftong creixent *gua* no ha de fer estrany a qui sàpiga com les gastaven els amanuenses antics, i com les gasten també alguns dels d’ara. Igualment, a Tarragona hi va haver Joannes Aguader, prevere, l’any 1500.

Amb la informació disponible no és possible d’endevinar d’on procedien els Aguader que es van establir a Constantí al segle XV. Ni d’on venien els de Vilallonga del final d’aquell mateix segle, o els de Reus de 1553. Hi podien haver vingut de Vilabella, però també de qualsevol altre lloc on hi hagués aquest llinatge. Si fos possible saber tota la gent que es diu Aguader, en trobaríem d’escampats pertot, fins i tot en llocs impensats, perquè la gent s’ha desplaçat molt, en totes direccions, en totes les èpoques.

Em permetré una opinió personal, que consisteix a creure que no deu ser gaire defensable que el cognom Aguader es generés a Vilabella –que hi aparegués per primera vegada en la història de l’antroponímia– perquè no sembla probable que en aquesta vileta, quan els renoms van començar a agafar categoria de llinatges –cosa que va passar gairebé mil anys enrere–, hi hagués cria d’egües, una dedicació més raonable en comarques amb abundància d’herba, com són les terres altes i humides dels Pirineus o del Montseny. Ja he dit que Aguader va ser el renom que s’aplicava a l’encarregat de vetllar per les egües. Que la *e* inicial de la paraula hagi passat a la *a* inicial, els entesos en aquests misteris evolutius de la llengua no troben que hi hagi inconvenient a justificar-ho. I serà útil de recordar que tots els cognoms procedeixen de paraules que, al principi, eren renoms; unes paraules que poden

haver patit modificacions, o que procedien de llengües forasteres, mal conegudes o desconegudes del tot.

I un últim comentari sobre el tema: el metge reusenc Jaume Aiguader i Miró, alcalde de Barcelona, firmava Aguadé –sense *i*– quan publicava articles a la *Revista del Centre de Lectura* l'any 1925. I igualment es deia Aguadé –sense la *i*– Enric Aiguadé Parés quan n'hi publicava ja l'any 1921. Tots dos, val a dir-ho, sacrificaven la *r* final i afegien accent a la *e*. Uns desgavells corrents a l'època, i encara avui.

En aquella zona mateixa de vora el Ter, a Tregurà de Baix, l'àvia de Can Bernadic parlava del torrent de **Naret** i vaig pensar que es referia a les flors dels rododendres, unes campanetes molt vistoses, d'un rosa vermellós, conegudes per nerets en alguns llocs dels Pirineus. Però l'àvia Bernadica no sabia res d'aquestes flors i, després que jo li expliqués com eren els nerets, va arribar a la conclusió que eren allò que ells en deien moixeriques, i que, per allí, no se'n feien. Així doncs, el torrent de Naret quedava com una incògnita nominativa fins que uns documents del segle XVI van aclarir que el nom del torrent no venia de cap nom de flor sinó d'un nom de persona: de n'Aret. Un cognom no gens corrent, però que tanmateix he vist més tard en algun recull de noms de per ací, no recordo a quin. La proximitat fonètica conduïa a una confusió resolta satisfactòriament gràcies a un document.

Em va preocupar llargament la paraula **Feredat**, que designa una partida de terra a Vila-seca i en altres termes com l'Aleixar, les Borges, Riudecanyes i Valls. Tots els lingüistes coincideixen a dir que és un nom comú que expressa *horror*, *por*, barreja d'admiració i d'espant. El Dr. Joan Coromines no diu que se'l faci servir per designar fragments de territori. És impossible que no li n'haguessin parlat quan va recórrer aquesta zona de país, però no s'hi refereix en cap dels seus treballs. En cap dels punts que he al·ludit on tothom coneix la Feredat no hi ha motiu per a tenir temor de res. He recorregut expressament la Feredat de Vila-seca: hi he vist conreus, amb abundància d'aigua, amb un camí planer que arriba quasi fins a Mascalvó, transitat per una colla de propietaris. A l'Aleixar, la partida és en un territori sense accidents, també amb conreus, travessat per un camí que connecta Alforja amb Vilaplana. Davant d'aquestes realitats, he arribat a pensar que Feredat és una variant de *Feracitat*, equivalent a territoris feraços, «abundants en vegetació». Lingüísticament, és fàcil passar de *feracitat* a *feredat* sense infringir les normes que regulen les derivacions i les evolucions dels noms.

Al Priorat, hi ha **el Lloar**. Els qui han dedicat atenció a aquesta paraula han donat opinions diverses. Han parlat d'un col·lectiu de *llosa*, *llosar*, amb pèrdua de la *s* intervocàlica, com passa amb *rosella* > *roella*, *caselles* > *caelles*, i en altres ocasions. També se l'ha volguda emparentar amb *llop*, a partir de *llobar*, segurament per una lectura que va confondre una *h* intercalada per un escrità foraster per evitar la formació d'un hipotètic diftong que es pogués produir amb el

contacte de la *o* amb la *a*. Potser també hi va influir la proximitat de Gratallops i l’enorme prestigi que van tenir els llops pel terror que produïen. També algú va pensar en el verb *lloar*, «fer lloança», sense tenir present que verbs que expressen idees abstractes no han servit mai per a formar noms de lloc. Finalment, un arabista hi va dir la seva. Ja sabem que, segons els arabistes, tot ve de l’àrab. Però en aquest cas em sembla que l’amic Pere Balanyà va agafar el bon camí. Diu que, en àrab, la paraula indica *un pendís*, *un coster* i, realment, les cases del Lloar guaiten en una costa inclinada que s’aboca al riu de Montsant. Si he dit que Pere Balanyà la va encertar no és perquè sí. M’explicaré. En documents d’Ulldemolins vam trobar un indret conegut per *la costa del Lloar*, en un sector de vessants inclinats d’aquell terme també prioratí. Per acabar-ho d’adobar, en aquells documents del segle XVI i XVII, la paraula *Lloar* sempre va junt amb la paraula *costa*. Amb aquella expressió composta es designava un fragment de la partida de la Costa, que hi havia cap a la banda del riu de Vilanova, un sector de vessants més inclinats que enlloc. Per això m’adhereixo a la interpretació de Pere Balanyà.

I ara que passem per **Ulldemolins** podem comentar interpretacions que s’han fet d’aquest nom. Un dels entesos va defensar que la primera part del nom venia del llatí *octo*, és a dir, *vuit* molins; potser es va deixar influir per una de les maneres de pronunciar la paraula, que a vegades sembla que diguin *vuitdemolins*, o *vitdemolins*. Però nosaltres, que hem vist molts papers antics d’aquesta vila, podem afirmar que, en llatí, sempre surt *oculo*. Altra gent proposa *ull* com equivalent a surgència d’aigua. És cert que un *ull*, o un *ullal*, és el forat on neix una font. És el cas d’Ulldeter, el naixement del riu Ter. I més a prop, a Vandellòs, es parla de diversos ullals per indicar brolladors d’aigua que surten de terra. I, a Tivissa, recordo l’ullal de Jovara. Però no és el cas d’Ulldemolins, on l’única surgència d’aigua és accidental, al capdamunt d’un cingle, després d’una pluja forta, i no dura gaire. Jo penso, en canvi, en el sentit de *centre*, com quan parlem de l’ull d’una col, de l’ullet de l’enciam o de l’ull de l’huracà. I aquest pensament concorda amb el que havia estat Ulldemolins, és a dir, un centre de molins, un territori en el qual se n’havien concentrat una colla. La nostra exploració per aquell terme va poder certificar l’existència passada de set molins hidràulics, algun dels quals antiquíssim, com el de l’Argamassa, documentat al segle XIV.

**La Galera** és un altre nom de lloc, tant de població, al Montsià, com de partida de terra en diversos municipis, com de roques a la costa, o de cingles en muntanyes de l’interior. Una galera, com a nom comú, és un crustaci, a partir del qual va prendre nom un cert tipus d’embarcació de guerra, impulsada amb remes i veles. I galera era igualment el nom d’una presó de dones, o un local de dones de mala vida, potser perquè s’hi estava tan incòmode com ho estaven els condemnats a remar en una d’aquelles embarcacions. I també es deia galera a un carro gran, de quatre rodes. Però, al mateix temps, hi ha un tipus de terra argilosa, sòlida, consistent,

productiva, que es coneix per tapàs i també per galera. *Galera* és una paraula que vol dir aquesta colla de coses diverses. D'aquí devia venir que, buscant l'origen del nom de la Galera de Montsià, un savi etimòleg s'entestés a veure-hi només el vehicle de transport marítim i que suposés que una embarcació d'aquelles, anant Ebre amunt, havia embarrancat davant de la rambla que baixa d'aquella població, i que el poblat havia pres el nom d'aquell tipus de vaixell. És una proposta novel·lesca, quan era més fàcil pensar en el tipus de terra que, si no ocupa tot el territori d'aquell terme, almenys n'hi ha afloraments. Al litoral, els penyals que es diuen així, i els cingles de l'interior que també se'n diuen, com un de Montsant, han pres nom perquè la forma que tenen, segons com se'ls mira, recorda la d'aquelles embarcacions antigues. Però no és el cas de la Galera de Montsià, lluny del litoral i lluny de grans cingles.

També tenim la Galera, a Reus, i també la llegenda que el nom li ve del tipus de carruatge que portava gent als banys de Salou, abans que hi hagués el tramvia. Una llegenda nascuda de la necessitat de justificar l'origen del nom, però que no s'aguanta per enlloc quan se sap que el nom, a Reus, ja es feia servir l'any 1464, i segurament abans, quan el litoral encara era infectat de pirates turcs i tothom se n'allunyava per por de no ser segrestat i portat al mercat d'esclaus d'Alger. Ja veieu si es desmunta aviat la llegenda dels banyistes hipotètics. A la Galera reusenca, al segle XV, quan encara no s'havia obert a la muralla el portal de Jesús, hi havia vergers i corrals, i segurament el tipus de terra que he dit abans, el tapàs anomenat galera. Ara, al cap de tants anys d'haver desaparegut de per allí tota mena de conreus, substituïts per edificacions compactes, ja no és possible d'analitzar la mena de terra que hi dominava, però el nom ho delata i el nom per si sol, resistent a tots els embats, és tan vàlid com una excavació arqueològica.

No fa gaire he sabut que també a l'Hospitalet de l'Infant hi ha el carrer de la Galera. I no pas per mimetisme del nom reusenc, o del Montsià, sinó perquè el terreny és de «tapissot», és a dir, de galera, sota una crosta molt prima de pedra calcària.

En documents del segle XVI i XVIII, a Siurana de Prades i a Cornudella vaig trobar notícia dels **Aiguassals**. A Falset s'anomena el barranc dels Aiguassals. No sé que cap etimòleg s'hagi interessat per aquest topònim. El Dr. Joan Coromines, en una de les seves obres, encamina cap en un «Vocabulari del suro i de les indústries derivades» on diu que és aigua preparada amb una certa quantitat de sal oxàlica per rentar els taps. I també dóna la paraula per equivalent de *salmorra*. Un aficionat a l'onomàstica –docte en altres disciplines científiques– havia assajat una interpretació significativa del nom de Falset i havia proposat «salt d'aigua» o «aigua salada», però és una proposta no gens convincent perquè cap escrivà no ha posat *ts* final en cap inscripció, cosa que vol dir que no tenien el sentiment que fos aigua que saltés. Més aviat penso que Aiguassals és una paraula formada a l'estil de *dineral*,

«abundant en diners». O d’*arenal*, «acumulació d’arena». És clar que la terminació *al* no és afegida directament a *aigua*, sinó que s’hi interposa una *s* sorda com a infix, per comoditat de pronúncia. Però no creiem que això desautoritzi la nostra apreciació. Doncs, *Aiguassal* igual a «abundant en aigua».

El lloc de Siurana antigament conegut pels Aiguassals era cap al barranc del Carcaix, on hi ha hagut sempre molta aigua. I a Cornudella van fer una inversió econòmica per a portar aigua a la vila a partir del punt de Siurana designat pels antics amb el nom dels Aiguassals, segons la nostra interpretació de la situació d’aquell nom de lloc oblidat.

Un document de Cornudella de l’any 1524 diu que els Aiguassals són al camí general que va al Pont, que és l’antic camí del Camp, i el pont servia per a travessar el riu de Siurana. Hem sentit explicar que per allí, uns quants anys enrere, es van fer treballs encaminats a trobar aigua, escassa pel terme. No devien tenir l’èxit que se n’esperava, malgrat els indicis que havien fet començar les obres.

Sense moure’ns de les muntanyes de Prades, ens aturarem a la **Febró**. Que el nom estigués emparentat amb les febres no ens ha semblat mai raonable perquè el paratge és a la vora d’un bon corrent d’aigua clara, que baixa dels Motllats, on no hi ha possibilitat de cap mena de contaminació, perquè encara no ha passat per cap lloc habitat; i és ben airejat pels corrents que facilita la canal del riu, amb les frescors de l’altitud i les aromes dels boscos pròxims. Pascual Madoz, a mitjan segle XIX, ja deia que era un poble ben ventilat i de clima sanítós. El molt il·lustre Dr. Joan Coromines va fer saber que el nom procedeix de *Villa-Fabrorum*, un nom llatí que no diu d’on ha tret, cosa estranya en ell, que sempre concreta amb precisió acadèmica les referències bibliogràfiques. Potser parlava de memòria, però pot fer l’efecte que s’inventava la citació. Afegeix que, com que la producció principal d’aquest poble és el carbó bosquetà «es comprèn –diu– que era lloc excel·lent per proveir-hi ferrers i fargaires». Fa l’efecte que no està gaire segur d’aquestes afirmacions, potser perquè no ho veia clar.

En un llibre de l’any 2002, *Mots remots. Setze estudis d’història i toponímia catalana*, Dolors Bramon, doctora en filologia semítica i en història medieval, i la seva filla Rosa Lluç Bramon, ressegueixen noms de lloc utilitzats per historiadors musulmans a fi d’identificar les rutes per on transcorrien els exèrcits andalusins quan atacaven terres que ara són catalanes. Hi ha un capítol amb una reflexió que posa en quarantena l’encert del gran etimòleg que he anomenat, amb relació a la Febró. Diuen que és estrany que *Villa-Fabrorum* no hagués evolucionat cap a *Ferreria* o *Ferreries*, o altres noms relacionats amb el ferro, com Ferrera, Ferrosa, etc. I proposen que l’ètim de la Febró podria haver estat *fiber*, *-bri*, la paraula llatina equivalent a *castor*. Admeten que costa d’imaginar que hi hagués famílies de castors per la vora del riu de Siurana. Però la sorpresa s’atenua quan se sap que l’autor grec Estrabó feia constar, a la seva *Geografia* –tinguda per clàssica–,



que «es crien castors en els rius d'Hispània, si bé el castri que produeixen no és de tan bona qualitat com el del mar Negre».

Les autores porten a col·lació uns noms de riuets i llogarrets portuguesos com Febro(s), Fibros, Febras i Feveros, que un recull toponímic de J. M. Piel diu que tenen una etimologia que és impossible de no reconèixer en *febros*, el nom llatí del castor.

Em sembla útil de divulgar el pensament de Dolors Bramon i de Rosa Lluch sobre la Febró, perquè és encaminat a utilitat dels arabistes i dels estudiosos de l'època que fa de frontera entre l'alta i la baixa edat mitjana, el període de formació històrica del nostre país, i perquè ofereix una visió nova de la procedència del nom de la Febró, amb rebuig de la idea de febres i de fàbrega, equivalent a 'ferreria'.

Ara m'he passejat pel terme de Porrera, i parlaré d'unes poques coses d'onomàstica que m'han cridat l'atenció. Hi ha un nom estrany que ja vaig trobar quan vam recollir els noms de Cornudella. Em refereixo **al coll de Godofre**, trobat en uns documents de l'any 1203. Després, uns del segle XVIII van aclarir que era una paraula aguda. Però no sabem qui era aquell Godofré, segurament un cavaller medieval que tenia alguna cosa a veure amb el Priorat. Ja llavors, quan vam recollir Cornudella, vaig saber que el coll de Godofré havia estat el que deixava passar el camí cap a Porrera, i que a Porrera en deien de les Marrades. Ara, investigant aquell terme, el nom ha sortit en una concessió de Pere el Catòlic, de 1204, i en un fitament fet pels monjos d'Escaladei l'any 1628. Continuo sense saber qui era Godofré, però la sorpresa ha estat que aquell nom estrany s'ha convertit en un nom conegut de tothom: ha passat a *Garrofer*. No hi fa res que a Porrera no hi hagi hagut mai cap garrofer, un arbre absolutament absent d'aquell terme; però el nom d'aquell arbre no existent al territori va solucionar l'enigma de Godofré. *Garrofer*, que és una paraula clara, ja surt per partida de terra en una *Recana* de 1846. I aquesta partida és pròxima al coll de les Marrades, que és l'antic coll de Godofré.

A Porrera mateix he trobat el barranc i el carrer **de Cardessales**, un nom que sembla format amb el cognom *Sales* aglutinat a la paraula *carde-* o *carda-*, que no és estranya en el llenguatge especialitzat de certes activitats professionals, com per exemple en el ram del tèxtil, però que no forma part del vocabulari corrent. Sales és un llinatge trobat en dos documents de mitjan segle XIX, amb els prenom Antònia i Esteve. I, des del primer terç del segle XVII, al terme es coneix la costa de na Sales. El misteri de Cardessales es va començar a il·luminar quan vaig trobar papers del segle XIX. A la mateixa *Recana* de l'any 1846, surt *Cardesas* per nom d'una partida de terra, i en una anotació de 1871 d'un llibre d'òbits, i en una altra de 1872, d'un registre de matrimonis, apareix el carrer de *Cardesas*. Tenint en compte que encara no era de reglament que els escriptors fessin ús de l'accentuació gràfica i tenint-hi també que la castellanització general feia que no es conegués la necessitat de dues essences per a representar el so sord d'aquesta lletra, arribem a la conclusió que la

fonètica d’aquell moment era *Cardessàs*. La mateixa ignorància de característiques generals de llengua catalana feia que les vocals neutres tant es representessin per *a* com per *e*, i que també es representés per *a* la vocal final de paraules agudes que expressen col·lectivitats vegetals, uns sons que ara representem per *ar*. Si tenim en consideració tot això, podem pensar que uns escrivans més ben instruïts haurien escrit **cardessars**, amb dues esses i *ar* final. I ara sí que això té sentit, per a qui compregui que *cardessar* expressa una col·lectivitat de cardasses, que són unes plantes espinoses semblants als cards. En un moment o altre de la història recent, abans que s’ideessin eines modernes, amb les cardasses es pentinava la llana, se l’allisava, perquè es pogués filar i teixir. Vet ací, doncs, que un cardassar era un lloc estimat en una població en la qual hi havia ramats d’ovelles que, al moment adequat, es tonien, i això donava lloc a una activitat econòmica llanera, encara que fos petita.

Quan aquesta activitat va disminuir, o quan van arribar eines metàl·liques que substituïen els estris vegetals, la gent va mirar amb desdeny els cardassars fins a ignorar-ne l’existència, i va ser quan, al poble, la paraula va perdre sentit. Però van optar per conservar-la perquè venia de temps antics, i la van allargar amb un apèndix –Sales– segurament perquè, pel que he anat sabent, una família Sales vivia al carrer de Cardassars, que es va passar a dir de Cardassales. L’invent va tenir èxit, i es manté.

La primera vegada que, rodant també per Porrera, vaig veure un rètol amb un nom de carrer que deia **Secares** vaig pensar que s’havia produït un error i que la *c* havia de ser una *g* i la *r* simple, una doble *rr*, i que havia de dir «Segarrès», sense accent a la placa, però això dels accents ja sabem que no ve d’aquí. Però no, m’equivocava. Aviat vaig saber que «Secares» era realment el nom del carrer, un nom estrany, certament. El carrer és curt. El nom ja hi era al tercer quart del segle XIX, quan el trobem en un registre d’òbits i en un de naixements, tots dos de l’any 1871.

Resulta que l’origen de Secares té un procés complicat, que vaig descobrir gràcies a la lectura de *Crònica de Porrera. 1865*. Va escriure el llibre Josep Simó i Serres, nascut l’any 1806, fill petit d’una casa bona. No va cursar estudis superiors, però va ser un home culte. Va fer produir les hisendes que posseïa i va tenir altres activitats, perquè devia ser un personatge traçut i emprenedor. Políticament, era liberal i constitucionalista. Va exercir de secretari municipal, i alguna vegada de mestre, de pagès, de moliner, etc. Va promoure iniciatives encaminades a desenvolupar l’economia local a fi de fer créixer el benestar de la societat en la qual vivia.

El llibre és un compendi d’història porrerana, interessant sobretot a partir del segle XVIII, i, principalment, del XIX, que és el període que va conèixer personalment i del qual va viure aspectes i matisos. Un període, per cert, agitat, que va veure la fi de la senyoria dels cartoixans d’Escaladei, quan ell vorejava els trenta anys, l’alçament dels Malcontents, la desamortització dels béns eclesiàstics i les guerres carlines.

Quan parla de com s’anava formant la població, anomena diverses vegades el portal del Seques, un lloc per travessar la muralla que protegia l’accés a la part alta

de la població. En una ocasió dona una pista perquè es pugui saber on era: a l'extrem superior de la Carrerada. És precisament al final d'aquell carrer tan curt retolat de Secares. I Josep Simó afegeix que es diu així, del Seques, perquè per allí a la vora hi havia «secares» de figues.

Josep Simó escrivia en castellà, com feien a la seva època els pocs que sabien escriure, encara que tots tenien només el català per llengua parlada. Escrivien en una llengua que no dominaven i s'inventaven paraules quan no trobaven la que convenia. Ho fa pensar que «secares», estranya en català, també ho és en castellà. No vol dir res. I he arribat al convenciment que volia dir «secaderos» de figues, el lloc on les posaven a assecar, damunt de canyissos. Les figues seques eren de bon conservar tot l'hivern, representaven un aliment altament nutritiu, i per això eren molt estimades en aquelles èpoques de penúries diverses. També per aquest motiu hi havia tantes figueres per tot el territori on podien arrelar.

Queda establert, doncs, que «secares» vol dir 'assecadors' (de figues) i que a Josep Simó li va sortir aquesta paraula en lloc de la que hauria estat entenedora, si hagués dominat prou l'idioma que feia servir per escrit.

No he pogut saber en quina època aquest nom híbrid va passar a formar part del nomenclàtor urbà de la vila. Devia ser més tard de 1818, puix que no consta a l'«Amillaramiento» d'aquell any. Però el 1871 ja apareix en els llibres citats fa una mica. Una pregunta que em cal fer és si «secares» era paraula corrent entre la gent de la població, i en aquest cas Josep Simó no n'hauria estat l'inventor sinó que l'hauria utilitzada com a reflex d'una manera col·lectiva de parlar i sense tenir en compte que no formava part del llenguatge del qual se servia. Es pot pensar que era així quan els edils, del moment que fos, van decidir de posar el rètol al carrer, sense fer-hi oposició. I encara podia haver passat que fos el mateix Josep Simó, que havia utilitzat la paraula «secares» a la seva *Crònica*, qui proposés el nom del carreret. Simó era influent en la política municipal i probablement tingut per intel·lectual per haver-se dedicat a aventures d'escriptor. Sens dubte que si ho proposava Josep Simó, de feia temps a la cúspide del prestigi, la proposta havia de ser acceptada sense reticència.

Penso, tanmateix, que hauria estat més raonable que haguessin conservat el nom que tenia el portal, és a dir, *carrer del Seques* o *del Portal del Seques*, amb què s'haurien obtingut dos objectius: conservar un nom que devia ser tradicional per denominació del portal, sembla que ja el 1592 –i que recordava un cert moment de la història vilatana– i evitar una paraula estranya, buida de significat, tant en la llengua genuïna de la terra com en la llengua superposada.

Ara, al cap de quasi un segle i mig de conèixer per un cert nom el bocí de carrer que arriba fins a la Carrerada, allà on hi havia hagut el portal del Seques, ja deu ser massa tard per a fer canvis de nomenclatura. Tanmateix, s'hi podria fer un afegit: «Secares o Portal del Seques».

Si no us fa res, tornarem als Motllats per comentar que, quan vaig recollir els noms d'aquella zona de la Mussara, vaig anotar **el racó de la Paleta**, un nom que no té sentit si no es pot saber a quina «paleta» fa referència. És clar que hi ha topònims que no tenen explicació aparent, i els admetem sense comentaris. El racó dels Motllats és sota un lloc conegut com el Fossar, entre el barranc de la Font de l'Oliver i el racó de l'Artiga Vella. Probablement ningú ja no sap res d'aquells noms que jo vaig recollir de viva veu. Però, aquesta «paleta», després, em va preocupar. I un dia, a Figuerola, quan buscava pous de neu, un pagès em va dir que aquella cosa a què ens referíem era tocant a la font de la Paleta. I llavors se'm va fer la llum. La paraula *paleta* estava afectada per una particularitat que els lingüistes anomenen *anaptixi*, una paraula rara, que procedeix del grec i que vol dir que una vocal paràsita s'ha posat entre un grup de consonants. Una vocal intrusa. És el cas de *car-gol* < ca-ra-gol, *car-bas-sa* < ca-ra-bas-sa. I, en toponímia, el més divulgat és *Cretes* < Ca-re-tes, el nom d'una població del Matarranya. Aquesta *a* intercalada a la paraula *Cretes* ha estat motiu de rebombori. Passant per aquelles carreteres, vaig veure que hi havia pintades a favor d'aquella *a* afegida. Un exemple de la gran importància que el poble dóna als «seus» noms de lloc.

Es pot suposar que als Motllats sabien que una *pleta* és un lloc tancat amb parets baixes de pedra o de troncs, destinat a recollir-hi el ramat. És molt difícil, sinó impossible, saber quan es va produir la intercalació de la *a* perturbadora. Potser des de sempre. O potser des que va desaparèixer físicament la pleta que sens dubte hi havia hagut.

Una cosa curiosa és que, en un sentit figurat, a la Mussara mateix, utilitzaven la paraula *pleta*, i no pas *paleta*, per designar un lloc arrecerat, al començament del camí de les Campanilles, sota les Airasses; a l'hivern, hi anaven els vellets a prendre el sol, i les dones, a cosir. És un lloc petit, inadequat per a concentrar-hi bestiar. Era la pleta de Cal Gravat, i feien ús de *pleta* en un sentit metafòric i una mica irònic.

Acabo amb un nom reusenc oblidat: **el Cós de l'Oca**, trobat en papers del segle XV. Ja coneixia el Cós, i l'havia situat hipotèticament per allà al camí de Tarragona, o de l'Aigua Nova, o al Vilar. A vegades s'hi afegia de Sant Pere o de Sant Joan, volent dir que algunes terres eren tributàries de l'església de Sant Pere o de l'hospital de Sant Joan. I havia suposat que havia estat un espai utilitzat per fer curses, a peu o a cavall. El Cós de l'Oca confrontava amb el camí de Cambrils, cosa que ja lliga, poc o molt, perquè aquell camí sortia del capdavall del carrer de la Font. Però, per què de l'Oca? No se m'acut sinó pensar que una oca era el premi que obtenia el guanyador de la carrera.

Podria continuar, perquè de particularitats en onomàstica n'hi ha moltes més. Però em sembla que cal dir prou, que ja he explicat prou coses que vosaltres judicareu si tenen algun interès o si no en tenen gens, sense que calgui manifestar-ho.

Gràcies per la vostra paciència. I acabo amb el desig que el nou curs que aquest Centre de Lectura ara comença, amb aquest acte simbòlic, sigui tan reeixit com tants altres d'anteriors. I que una prosperitat sense interferències l'acompanyi a benefici de tota la col·lectivitat. Ho desitjo i estic convençut que serà així: que la casa gran del carrer Major anirà afegint elements de coneixement i de cultura al cos social, a profit de la comunitat.